

DE UDEN FÆDRELAND. EN ROMAN OM UDENFORSKAB OG KULTURELLE MODSÆTNINGSFORHOLD

Romain John van de Maele
r.vandemaele@gmail.com

Sammenfatning

I den efterfølgende analyse undersøger jeg markørerne af modsætningsforhold, multikulturalitet og udenforskab i Herman Bangs roman *De uden Fædreland* -. Hvordan prøvede mennesker i udenforskab at overleve for drygt et århundrede siden? Udenforskab er også idag et vigtigt begreb – Theodor Kallifatides bruger netop dette ord i sin roman *Ett nytt land utanför mitt fönster*: “I det långa loppet drevs jag in i en hopplös känsla av utanförskap långt djupare än från början” (citeret efter Leonard, 2013, 170). Udenforskab er ofte et sidestykke til forfølgelse. Markørerne kan være både synkrone og diakrone, idet romanens fortalte tid strækker sig ud over mange år og aktualiseres ved at blive fortalt.

Multikulturalitet opfattes som en ramme som ikke begrænses af nationalitet og sprogtilhørighed. Kulturforholdene bestemmes også af social klasse, uddannelse, kønstilhørighed, m.fl. Det lykkedes for Bang at anskueliggøre disse forhold og deres markører fordi han var “interesseret [i] dem, der staar uden for det egentlige Liv” (Rindom, 1930, 9). Han beherskede “ikke blot den lynsnare Iagtagelse og impressionistiske Gengivelse af det iagttagne, men ogsaa [den] mesterlige Anvendelse af det underforstaaede” (Rindom, 1930, 9). Johannes Jørgensen skrev: “der er Intet, som undgaar Herman Bangs næsten overnaturligt skarptseende Blik” (Jørgensen, 1906, 150). Interkulturelle, multikulturelle og intrakulturelle spændinger i den her omtalte roman fornemmes endnu i dag netop takket være den impressionistiske gestaltning.

Hvor muligt, vil romanens indhold blive sammenlignet med Bangs følelser og erfaringer – fortællerinstansens skildring bliver jævnført med den reale forfatters biografi og holdning. Bang erkendte selv en forfatters liv som en af kilderne til hans forfatterskab: “Hvor det dog er en forunderlig Misforstaaelse at bebrejde en Digter, at hans Bøger er Bekendelser! Som om hans Værker kunde være andet, og som om hver Linje, han skriver, ikke maa være et Brudstykke af en Tilstaaelse, et Fragment af en Bekendelse” (Bang, 1966, 65). Mange år før Bang formulerede Poul Martin Møller en lignende indsigt: “Alle dygtige Digterværker i vor Tid, om de end komme nok saa forklædte frem, have deres Rod i Forfatterens eget Levnet” (citeret efter Jørgensen, 1980, 52). I *De uden Fædreland* - fuserer resultaterne af forfatterens parteciperende observation med hans kreative tænkning, og det er netop derfor, at nærværende analyse afsluttes med nogle ord om Bangs fortællemaner.

Nøgleord

Identitet, nationalitet, udenforskab, sprog, anderledeshed, markører, stereotyp.

Indledning

Herman Bang troede ikke, at hans forfatterskab ville overleve ham i mange år, men hans romaner læses endnu i dag, og de er genstand for videnskabelige undersøgelser.

Tijdschrift voor Skandinavistiek 35(1), 2016/17

Except where otherwise indicated, the content of this article is licensed and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Forfatterskabet har været analyseret ud fra en homoseksuel synsvinkel, og man behøver ingen analyse for at indse, at det er en indsnævring af forfatterskabet hvis man anser homoseksualiteten som det vigtigste emne i Bangs forfatterskab. For at undgå “farlig Ensidighed” krævede Bang – i en artikel om Alphonse Daudet – undersøgelser der var så “alsidig-omfattende som mulig” (Bang, 1880, 51). Der skulle ikke lægges for megen vægt på et enkelt karakteriserende træk. (Bang, 1880, 52) Visse romaner blev med rette opfattet som skildringer af et kunstnerliv. Andre litteraturforskere har beskæftiget sig med Bangs impressionistiske stil, eller de har sammenlignet hans romaner med Johannes V. Jensens forfatterskab. Familiens betydning, nederlaget mod Tyskland i 1864, og hans langvarige eksiltilværelse har foranlediget de fleste analyser.

Som udenrigskorrespondent, foredragsholder og sceneinstruktør tilbragte Herman Bang mange år i udlændighed, og “gennem modsætningsforholdet blandt fremmede blev han sig sin egen identitet bevidst” (Greene-Gantzberg, 1992, 9), og de fleste af de ovennævnte problemer indgik i hans litterære produktion. Han opholdt sig en betydende del af sine unge år “i trange Landflygtigheds-Dage paa fattige Pensionatsværelser i Prag, fra hvilke han hver d. 1ste i Maanedn risikerede at blive smidt ud (Nansen, 1918, 9). Skønt han som kritisk udenrigsjournalist blev taget i forhør i Prag, betvivlede han om han nogensinde ville se Danmark igen (Nielsen, 1918, 216). Før landflygten havde han mærket, at den danske jord begyndte “at brænde under sig” og han har resolut besluttet, at det var på tid at bryde op. (Nansen, 1918, 13) Den unge journalist og forfatter har oplevet sig selv som fremmed i sit fødeland og i årene efter flygten som fremmed blandt fremmede. Der findes dog en alternativ interpretation af dette forhold: ifølge Poul Houe var Bang “i særlig grad hjemme i det fremmede. [...] Hvor den hjemløse bedst troede sig hjemme, kom hans hjemløshed bedst til udtryk” (Houe, 1999, 133). Det fremmedes billede kommer dels frem gennem konfrontationen med ens bevidsthed om sæderne hjemme, og netop den bevidsthed bliver skærpet under opholdet i udlandet.

Udlændigheden irriterede Bangs svage nerver. Ifølge Peter Nansen var og blev Bang “et Barn til lige sine sidste Dage” (Nansen, 1918, 22), og i de voksnes verden var den barnagtige anderledeshed alt for øjnefaldende. At det brændte under ham havde flere årsager. På trods af en “fanatisk dansk” indstilling, var han “for Alvor forfærdet over den danske Selvgodhed og Selvglæde” (Nansen, 1918, 24). Bangs kritiske holdning overfor det danske samfund kom meget tidligt til udtryk. Som petitjournalist skrev han 1878 i *Jyllands-Posten*: “Vi ere saa underlig tilfredse med os selv, og det er just ikke det Heldigste” (citeret efter Andersen, 1981, 55). Herman Bang placerede sig selv aktivt udenfor den danske selvglæde ved hans adfærd og opfattelser, og det satiriske ugedblad *Punch* var ikke sent til at gøre ham latterlig. Sophus Bauditz, teaterkritiker ved *Jyllands-Posten*, skrev til redaktøren, at Bang var en “forskruet og halv forstyrret Person” (Andersen, 1981, 16). “Hjemme i Danmark var han hjemløser end noget andet Sted” (Nansen, 1918, 34-35). Han opfattede sit eget liv som et “forhindringsløb” (citeret efter Nielsen, 1918, 151). Netop de følelser satte ham i stand til at komplettere sine iagttagelser. Det var Bangs overbevisning, at en sand skildring krævede en kombination af iagttagelser og erfaringer fra det egne liv (Bang, 1966, 124).

Det hjalp ikke, da man fra dagbladet *Politikens* side “prøvede at lokke Bang hjem fra hans Exil i Wien-Prag”, til trods for at de østrigske myndigheder “ikke satte Pris paa hans Ophold i Wien”, fordi politiet anså ham for medlem af et anarkistisk forbund (Nansen, 1918, 40-41). Hjemlængslen blev døvet af frygten for nye sårende kommentarer. Det selvvalgte og tildels påtvungne eksil (som kan opfattes som passivt og aktivt udenforskab) gjorde ondt. I

april 1885 skrev han til Peter Nansen: “Jeg vil næppe nogensinde mer blive i mit skønne Fædreland tre Maaneder ad Gangen” (citeret efter Nielsen, 1918, 80). Det var dog et ambivalent signal. Den 3. maj 1885 skrev Bang fra Vasa – “det er fra barbariske Byer, jeg skriver!” –, at han fandt glæde i at befinde sig udenfor Danmark: “Jeg er lykkelig ved, at jeg i lange Tider kun paa Besøg skal vende hjem” (citeret efter Nielsen, 1918, 101). Især disse ord bekræfter, at Bang flere gange har placeret sig selv udenfor det danske samfund. Bangs modstridende følelser over for udenforskab kommer også til udtryk i hans reportager og breve. Han blev tiltrukket af andre menneskers udenforskab, som til eksempel i reportagen “En Fattigmandsknejpe”, i hvilken han har beskrevet hvad det ville sige at være hjemløs “i bogstavelig Betydning” (Bang, 1881, 67). Han beklagede også sit eget passivt udenforskab i breve til Peter Nansen. Han forstod ikke heteroseksuelle forhold: han vidste ikke hvad de andre søgte at komplettere igennem kærligheden, og kunne heller ikke dømme om, “hvorvidt den eller den Kvinde [bragte] slettere eller bedre Egenskaber til Væxt” hos hans venner (citeret efter Nielsen, 1918, 159). Til tider var udenforskab meget konkret og synonym for afsondrethed. Fra Berlin skrev han i januar 1886 til Peter Nansen: “Jeg har i fem Dage ikke været udenfor min Dør” (citeret efter Nielsen, 1918, 166). Bang vidste, at han måtte “søge at forstaa de Mennesker [...] i hvis Land [han levede]” (citeret efter Nielsen, 1918, 166), men det var ikke altid lige nemt. I et senere brev tilstod han, at han ikke havde talt med et eneste menneske i en hel uge. Det var ikke hyggeligt, at se “kun fremmede Huse, fremmede Ansigter og høre fremmede Ord” (citeret efter Nielsen, 1918, 269).

Under eksilårene var der ikke alene tale om opdagelsen af hans egen identitet, han har også været vidne til mislykkede integrationsforsøg og de smertelige følger af mislykkelserne. Som journalist har han skrevet om sine erfaringer i og med Tyskland, Østrig-Ungarn, Sverige, Finland, Rusland og mange andre lande. Det var netop under de langvarige ophold i udlandet, at Bang blev bortvist fra Berlin og i Wien ansås som fordægtig på grund af hans kritiske artikel om den tyske kejser i *Bergens Tidende* for 1. oktober 1895, men på det tidspunkt var han allerede en “outsider-figur” i Danmark. Bang betragtede udvisningen som det hårdeste slag, der havde ramt ham (Nielsen, 1918, 173). På opfordring af udenrigsministeriet i Berlin skulle han senere også forlade Meiningen. Peter Nansen lagde vægt på Bangs fornemmelse af at være bevogtet af politiøjne overalt hvor han kom (Nansen, 1918, 41). I hans romaner var erfaringen af tilsidesættelse af hans ret til at være sig selv og træffe selvstændige beslutninger et gennemgående tema. Han var vistnok en kosmopolit (Greene-Gantzberg, 1992, 73), men han skildrede alligevel indgående sit eget og andres udenforskab og manglende opholdstilladelse i flere noveller og i romanen *De uden Fædreland* - (1906). Netop i denne roman beskriver Bang en multikulturel omgivning. Joán Ujházy voksede op i et “Babylons Taarn” (Bang, 1912, V, 231). Multikulturelle spædinger kommer til udtryk i skændsmål, folk som talte forskellige sprog og ikke gad tale med hinanden, manifest fjendtlighed overfor jøder og nedsættende kommentarer, som til eksempel “I ruthenske Mære” og “de serbiske Svin” (Bang, 1912, V, 243).

Herman Bang var ingen emigrant i vanlig forstand, og *De uden Fædreland* - svarer ikke til definitionen af den nuværende multikulturelle roman (se Behschnitt & Nilsson, 2013, 66), men skildringen kan dog opfattes som en repræsentation af multikulturelle erfaringer og mislykkelser både på landet og i storbyen. Også Bang følte sig udstødt og han skrev sig “ind i strømmen af eksil-litteratur” (Storstein & Sørensen, 2004, 25). I fortællingerne og romanerne søgte centralfiguren ofte at kompensere udenforskabet ved at drømme om en paradisisk fortid.

Med hensyn til Bangs forfatterskab har Hakon Stangerup brugt begrebet “anderledeshed” (Stangerup, 1966, 226), og det er netop denne anderledeshed, eller “fremmedhed” (Mortensen, 1973, 20), der på den ene side fører til udenforskab og på den anden side inklusion. Fremmedheden er ikke “noget naturgivet, men noget som mennesker [...] gør ved mennesker” (Mortensen, 1973, 80). Udenforskab findes på både et individuelt (personligt) og et kollektivt (overpersonligt) niveau, og fænomenet ytrer sig enten passivt eller aktivt. Mennesker definerer sig selv i sammenhæng med nedarvede egenskaber og gruppetilhørighed som modersmålet, nationalitet, religiøse opfattelser, højere og lavere økonomisk status, kønsidentitet, etniske forskelle, osv.

I Bangs forfatterskab er, som bekendt, kønsidentiteten en vigtig drivkraft der ligger bagved menneskenes opførsel, men i *De uden Fædreland* - tilskyndtes holdningerne først og fremmest af den ovennævnte mangfoldige og komplekse gruppetilhørighed. I romanen er der tale om rumænske kokke, moderens danske baggrund, en serbisk kartoffelskrællerske, en fransk frøken, en huslærer hvis modersmål var græsk, og andre tjenestefolk der boede sammen på den forbandede ø og udgjorde et multikulturelt og mere eller mindre fredeligt lille samfund under opsyn af grev Ujházy. Men når de rumænske kokke sloges med de serbiske vogterdrengene, hylede de ruthenske piger og de så, at drengene skyndte sig af sted med blødende næse. Joáns fader ytrede mishag med optrædendet og prøvede at få tyendet til at være stille. Fredeligheden var altså relativ. Skillelinjerne syntes at være nationaliteten og modersmålet. En svensk forfatter skrev med rette “Trots alla språk han behärskar og nyttjar är Joán en pojke utan språk” (Cavefors, 2007, u.s.). I det nærliggende Orsówa boede en jødisk familie, og kristent folk hilste, ifølge staldkarlen Josef, ikke på “Jøderak” (Bang, 1912, V, 243). Grevens kølige holdning overfor jøden Simon skyldtes ikke hans sociale status, men en religiøs og en etnisk skillelinje, og overfor Simon opførte han sig på samme måde som Orsówas indbyggere, d.v.s. afvisende. Der er alt i alt tale om en mislykket akkulturation, og det gælder ikke kun jøderne. Ingen minoritetsgruppe har – uden forbehold – tilpasset sig majoritetsgruppens normer og værdier. Det er i øvrigt svært at sige hvilke figurer tilhører majoritetsgruppen i den analyserede roman.

Hver gang forfatteren nævner sprogforhold, nationalitet, religion og identitet kan der være tale om en markør der henviser til (eventuelle) interkulturelle spændingsforhold. Det er forskellene der determinerer romanernes indhold og form. (Mortensen, 1973, 85) Det drejer sig om fænomener, enten historiske eller aktuelle, som opfattedes som skelsættende fysiske, psykiske eller kulturelle karakteristiske træk. Udenforskab var og er en eksistentiel erfaring, og selv om der ikke fandtes objektive skelsættende træk, ville mennesket altid – i hvert fald i Bangs romaner – befinde sig tildels over- og udenfor sit dybeste behov, det fuldstændige “mødet og foreningen med verden” (Mortensen, 1973, 71). Det fuldkomne samvær er umuligt, sågar for mennesker der respekterer konventionerne. Mennesket låser sig selv fast i sine egne ønsker og fornemmelsen af en verden der hele tiden forandrer sig.

De uden Fædreland - er ingen udviklingsroman, der beskriver hele Joán Ujházys livsforløb, og den kulminerer ikke i en afklaret sluttetilstand. Joáns historie beskrives kun delvis – romanen består af en begrænset række af længere og kortere scener. Som “biograf” kommer forfatteren for sent, thi biografen kan ikke begynde tidligt nok. I *Realisme og Realister* (1879) betoner Herman Bang, at “den historiske Forskning [...] har længe studeret de berømte Mænds Møder og fremfor alt deres Stemninger under Svangerskabet med deres berømte Søn” (Herman Bang, 1966, 74-75). I *Haabløse Slægter* har Bang, netop for at komme Williams psyke nærmere, indledt romanen med en prolog, hvori han nævner bl.a. moderens

besynderlige adfærd under svangerskabet: “Hun var meget besynderlig under dette Svangerskab, hun taalte næppe at se sin Mand, [...] saa til andre Tider fo’r hun fra Selskab til Selskab” (Bang, 1912, III, 14). I *Haabløse Slægter* er William allerede “i moderlivet predisponerad att inte duga i livets kamp” (Mogren, 1957, 105). Også *Tine* (1889) indeholder en prolog til at forklare (for)tidens spændinger og romanens “Fødsel” (Bang, 1967, 13). I en udvidet prolog specificerer forfatteren romanens kilder: “‘uforgængelige Erindringer’ fra familielivet og især moderens centrale rolle før og efter den skelsættende krig” (Bang, 1967, 9). Den ætsende roman er faktisk en kærlighedserklæring med krigen som ramme. Herman Bang opfattede fortaler som “uvurderligt kulturhistorisk Materiale” (Bang, 1966, 132).

I *De uden Fædreland* - går forfatteren ikke længere tilbage end til på den ene side nogle impressioner fra Joáns tidlige barndom og moderens stille eksistens i et fremmed land og hendes “forbund” med tjenestepigen Ane, og på den anden side den rige, fædrelandsløse faders nutid, der kendetegnes af hyppige ophold i udlandet. Efter moderens tidlige død vedbliver Danmark og det danske sprog med at fascinere Joán, men også faderens udenforskab bliver genspejlet i Joáns adfærd, længsler og hæmninger. Arven omfatter mere end arvegodset, og under et ophold i Danmark lykkes det ikke at præcisere billedet af moderens danske historie. Efter opholdet rejser den unge greve “hjem” til de forbandedes ø. Livet han drømmer, kan ikke blive et liv han lever. Som William i *Haabløse Slægter* bliver Joán stødt ud og denne erfaring udvides ved at han ved en del lejligheder holder sig selv udenfor samtale eller morskab. Hans udenforskab fjernes ikke i sammenhæng med offentlige forehavender eller kunsten. Inklusionen er meget beskænket.

Inter- og intrakulturelle forskelle, aktivt og passivt udenforskab

I et brev til Peter Nansen, skrevet i Meiningen den 18. januar 1886, omskriver Herman Bang sin position som journalist og forfatter: “Fra Literaturhistorien, fra Kulturhistorien (hvor jeg vistnok egenlig nærmest hører hjemme) er jeg [...] traadt over i Verdenshistorien” (Nielsen, 1918, 178). Som journalist var han virkelig interesseret i kulturmønstre, og under opholdene i fremmede lande, har han flere gange gjort opmærksom på inter- og intrakulturelle forskelle. I *Rundt i Norge: Skildringer og Billeder* har han haft øje for modsætninger mellem dansk og norsk kultur (interkulturelle forskelle) og for skillelinjerne mellem bergenserne, hovedstadens indbyggere og livet i provinsen (intrakulturelle forskelle), og han har, næsten ubemærket, skildret flygtens og eksilets eksistentielle karakter. Man flytter og flygter fra det ene udenforskab til det andet. De norske emigranternes skæbne sammenfattes i ganske få ord: “Efter gamle Lidelser at opsøge nye; efter kendte Sorger drage mod ukendte; at trælle i fremmed Jord efter at have kæmpet med sin egen” (Bang, 1892, 55). Bang vidste, at flygten ikke altid var til nytte for sjælens ro.

For ikke at foregribe *romananalysen* og anbringe romanens udenforskab og kulturelle spændinger i upræcise kategorier, illustrerer jeg begrebernes karakteristiske træk udførligere ved hjælp af Johannes Jørgensens reportage *Det tabte Land* (1912) og Herman Bangs reportager i *Herhjemme og derude* (1881). Som journalist har Jørgensen forsøgt at berette om nogle interkulturelle forskelle mellem tyskerne og danskerne. Da han rejste med toget til Sønderjylland blev han opmærksom på tyskernes adfærd og skrev: “... hvorfor i alle Guders Navn kan rejsende Tyskere ikke tie stille? Vi Danske kan jo saa udmærket godt sidde og tie” (Jørgensen, 1912, 8). Ifølge Jørgensen var der tale om en karakteristisk interkulturel forskel. Da han sejlede ind til Flensborg stod han ene i mørket med tysk om hans øren, og han havde ikke lyst til at tage et eneste af de fremmede, hårde ord i sin mund. Han mindedes alt for godt

de bløde danske ord han havde hørt lige før sejladseren (Jørgensen, 1912, 55). Tysk hårdhed stillede overfor dansk blødhed. Jørgensen havde mange læsere i Tyskland, og hans kritiske reportage var et vovestykke.

Intrakulturelle forskelle findes indenfor hver eneste kultur, og de kan illustreres med de efterfølgende eksempler fra den samme reportage. “Og haardt maa det være”, skrev han, “for den danske Sønderjyde at se det Sprog, for hvis Bevarelse han underkaster sig saa megen Forfølgelse og Lidelse, at se det Sprog, vort dejlige Modersmaal, misbrugt af de radikale Københavnsskrivende Donnaer” (Jørgensen, 1912, 15). I lingvistikken hedder varianterne af et sprog der er fælles for medlemmer af en bestemt social klasse sociolekt. Den rejsende lægger mærke til “tyskheden” et godt stykke nord for Hamborg. Et andet eksempel der skildrer en intrakulturel forskel er det følgende udsagn: “Men sikkert tager man ikke helt fejl, naar man definerer Preusserne som et tysktalende slavisk Folk. De hersker over Tyskerne, omtrent som Mantsjurerne over Kineserne” (Jørgensen, 1912, 29). Bang definerede interkulturelle forskelle i et brev til Peter Nansen i få ord: “Formerne for Gemytlighed skifter jo med Landerne” (citeret efter Nielsen, 1918, 89). Under besøget i Danmark begyndte Joán at opfatte det danske sprog som blødt – han syntes især om tonefaldet. (Bang, 1912, V, 352) Sprogets andre karakteristika kom kun langsomt frem.

Som sagt vil jeg illustrere aktivt og passivt udenforskab ved at referere til to artikler fra Bangs unge år. Under et ophold i Belgien år 1880 skrev han *De Gales By*, en artikel om psykiatriske patienter og deres behandling i Geel, og *Nonnernes By*, en reportage om et “kloster” i Gent. Artiklerne publiceredes først i *Nationaltidende*. Patienterne bor i påtvunget udenforskab der – i samme øjeblik – inkluderer dem i landsbylivet: “Derfor ere alle enige om at tie om Gheel, og midt i Belgiens tættest bebyggede Egne, paa Grænsen af Waes Land, hvor selv Sandhederne dyrkes som Haver, ligger ‘de Gales By’, afsides og ensom” (Bang, 1881, 198). Beguinerne i Gent har selv valgt at leve i aktivt udenforskab, og deres by ligger kun “fem Minuters Gang fra det travle Gand” (Bang, 1881, 220), men “de hellige Damer” gemmer sig “bag Volde, skærmede af Grave” (Bang, 1881, 218-219). Aktivt udenforskab kendetegner også Tines adfærd. Hun “søger at forlænge sin fortid ind i det nuværende, hvorved hun låser sig selv fast i et umuligt forhold til omverdenen” (Mortensen, 1973, 75). Udenforskab er ikke et naturgivet fænomen, men frem for alt resultatet af kulturelle, d.v.s. menneskelige aktiviteter.

Aktivt udenforskab gik hånd i hånd med Herman Bangs bevidst valgte livsstil. Han var kendt for “en medveten pose, skapad i ungdomlig trots och lust att väcka uppmärksamhet” (Nilsson, 1965, 1). Han betonedede uafbrudt sin personlighed og kunne ikke undgå, at læserne opdagede hans skjulte homoseksuelle tilbøjelighed. Ifølge Jan Mogren accepterede han først da han var lidt ældre sin rolle som “posör”, der led under “den smärtsamma isolering hans ‘sjukdom’ försatte honom i” (Mogren, 1957, 88). Det aktive udenforskab kan være resultatet af et efterstræbt mål, men det kan også skyldes ubevidst adfærd. Den korteste fuldstændige sammenfatning af *De uden Fædreland* - lyder:

“De uden Fædreland är Bangs stora litanian över konstnärens och undantagsmänniskans hemlöshet och rotlöshet. Joán söker i Danmark sitt hemland, i Gerda sin hemkomst. I båda avseendena är hans sökande förgäves. Det ger honom ingen glädje, att han som konstnär nått det högsta – som människa har han misslyckats med det enda väsentliga i livet och måste lida sitt stora nederlag” (Nilsson, 1965, 274).

Tijdschrift voor Skandinavistiek 35(1), 2016/17

Except where otherwise indicated, the content of this article is licensed and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

Nilsson brugte med rette ordet “litania”, thi i en fortale til *Ludvigsbakke* skrev Bang i marts 1893: “Er ikke det et af Digterens Maal: at gengive deres Klage Ord, som aldrig klagede” (Bang, 1912, IV, 171). Målet var det samme da han skrev romaen *De uden Fædreland* -.

Men lad os kort gennemgå romanens indhold, d.v.s. den logisk og kronologisk konstruerede fabel, og nogle af Bangs parallelle erfaringer, thi Bang var “en Mand hvis eneste Læremester [var] Livet” (Jørgensen, 1906, 148). Sujettet behandles kort i paragraffen om fortællemåden.

De forbandedes ø

Herman Bangs “Produktion hænger paa det nøjeste sammen med hans Liv, hans Stil svarer til og spejler hans Personlighed” (Rindom, 1930, 13). Joán Ujházy, Wiliam Høg (*Haabløse Slægter*, 1880) og andre figurer i Bangs fortællinger og romaner er dels æstetiserede selvbilleder. Manglen på en nationalitet som han kunne være stolt af, har været en af Bangs smertelige erfaringer. Nationalitet var ikke et tomt begreb, og det drejede sig om mere end et retsforhold. Som grev Ujházy lagde Herman Bang vægt på stamtavlen, på at tilhøre “en gammel Slægt, graa af Ælde i Landet” (Bang, 1912, III, 7). Nationalitet var et kærlighedsforhold, og det var Prag som lærte ham “at hvert Menneske, selv det fattigste, ejer ét: at vie sin Kærlighed – Fædrelandet. Ejer ét at skænke sit Arbejde, selv det ringeste – Fædrelandet” (Bang, 1912, VI, 215). Netop den holdning var kendetegnende for William Høgs slægt, og den havde fået “Forleninger baade paa Fyn og Sjælland og i Jylland” (Bang, 1912, III, 7). Grev Ujházy ejede en stor gård, men som gammel adelsmand tabte han sit fædreland. Gården lå på en ø i Donau mellem tre riger og i virkeligheden var den et stykke ingenmandsland. Befolkningen i Orsówa kaldte øen “de forbandedes ø”.

En slægt kan kun opretholdes ved ægteskaber og fødsler. Grev Ujházy havde gift sig med en dansk dame der døde alt for tidligt. Ligesom Herman Bangs moder og Katinka i romanen *Ved vejen* (1886), “Bangs første grunddanske bog” (Stangerup, 1966, 248), var hun en af de mange svagelige kvinder. Hun blev offer for brystsyge. Joán Ujházy konfronteredes tidligt med udenforskab: han tilhørte en slægt i et land langt fra faderens gård – Danmark – og en gammel slægt uden fædreland. I Orsówa blev han, i lighed med jødedrengene, hånet, men motiverne til de krænkende handlinger var forskellige: Joán blev hånet fordi han savnede et fædreland, jødedrengene – som den unge greve prøvede at forsvare overfor Orsówas indbyggere – krænkedes fordi “de blev forbandede af Gud” (Bang, 1912, V, 257). Jøderne tillagde hans solidaritet ikke stor betydning. Når Joán hånedes af drengene i Orsówa tilsluttede jødedrengene sig de andre. Bang har besøgt Ungarn og har boet i Prag, og ifølge Johannes Jørgensen følte han sig tiltrukket af “det bundløse slaviske Tungsind” (Jørgensen, 1906, 149). En roman med en slavisk baggrund eller episode var næsten selvskreven. Joáns fader karakteriserede øen i negative vendinger: “... her kradser vi Øjnene ud paa hinanden, til vi alle bli’r blinde” (Bang, 1912, V, 274). Et andet sted hedder det: “... her lander ja Gu’ alle Tøse og alle de Tøjter, som maa rakke fra deres Land” (Bang, 1912, V, 247).

I Europas multikulturelle hovedstad

Joáns fader opholdt sig ofte og under længere tider i udlandet, men da han kom hjem for at fortsætte sit liv på de forbandedes ø, meddelte han sin søn, at det var på tid til flytte hjemmefra og komme i gang med videreuddannelsen. Joán flyttede til Paris og blev student hos Hr. Dupierre, der troede, at Joán var en ungarer. Skolen lå i nærheden af Jardin de

Luxembourg og den unge mand uden fædreland mødte studenter fra flere lande. Blandt dem fandtes en nordmand, der fik tilsendt det norske flag. Harald Nissen blev sat på skuldrene af nogle unge og der blev råbt “Vive la Norvège” (Bang, 1912, V, 277). Harald var stolt af sit fædreland.

I Paris mødte den unge greve en ung ungarsk dame og magyaren greve Josef Aponyi, der nægtede at acceptere Joáns påstand om hans nationalitet: “Han er ingen Ungarer. Det er en Ujházy fra ‘De Forbandedes Ø’” (Bang 1912, V, 284). Aponyi korrigerede Hr. Dupierres idéer om Joáns statsborgerskab: “Ujházy, De ta’r fejl, min Herre, han er ikke magyar og ikke min Landsmand” (Bang, 1912, V, 284). Korrektionen blev udtalt i en nedsættende tone og så at alle kunne se det, høre det eller vide besked om det, stik imod alle konventioner.

Billederne bundede i Bangs erfaringer i Paris. Under opholdet i den multikulturelle hovedstad knyttede han et nært fællesskab til den norske maler Fritz Thaulow og hans familie, men billederne var ingenlunde biografiske, endnu mindre selvbiografiske. I et brev til Peter Nansen indrømmede han, at den unge generation skrev om det ganske nære (Nielsen, 1918, 255), men man skulle undgå at komme alt for nært. Samtidens recensenter betvivlede ikke, at Bang i *Haabløse Slægter* havde skildret sit selvportræt, men interpretationen var for ensidig biografisk. Det var også på baggrund af de tidlige anmeldelser, at den svenske litteraturvidenskaber Jan Mogren – langt senere – opfattede William Høg som “ett slags självporträtt” (Mogren, 1957, 87). I et udateret brev skrev Bang: “Jeg maa dykke ned i alle mine Ungdoms Indtryk og indsuge dem som en tørstig Svamp. Og Svampen maa atter gengive dem rensede og klargjorte” (citeret efter Nielsen, 1918, 206). Erindringerne bearbejdedes dybtgående før de blev et billede eller en scene i en af romanerne. Bangs romaner er aldrig en fuldstændig blottelse, det egne liv var blot et sammenligningsgrundlag.

I Paris fik Bang selv beskæftigelse som sceneinstruktør hos Lugné-Poë, direktør for Théâtre de L’OEuvre, og Thaulow var “velset som kunstner i Frankrig” (Greene-Gantzberg, 1992, 38). Bang var ikke den eneste nordiske kunstner i Paris. Knut Hamsun, Edvard Munch, August Strindberg og Bang boede på det samme hotel, ligesom de tysksprogede forfattere Rainer Maria Rilke og Stefan George (Greene-Gantzberg, 1992, 46). Forfatterens erfaringer i Paris var dog ikke udelukkende positive, og det var især eliternes multikulturelt prægede omgangsformer der havde positive udvirkninger. Da Bang instruerede nordiske dramer i Paris, opdagede Maurice Bigeon de nordiske gennembrudsmænd, og han skrev *Les Révoltés Scandinaves* (1894). Herman Bang var en af de realistiske forfattere som blev præsenteret i Bigeons essaysamling.

Omkring århundredeskiftet (gen)opstod angsten for den “gule fare” og slagordet nåede også Frankrig. I *Le Monde illustré* publiceredes 1895 en artikel om slagordet, der på fransk hed “péril jaune”. Om Herman Bang kendte begrebet fra sine ophold i Tyskland – hvor bl.a. kejseren var optaget af “die gelbe Gefahr” – eller Frankrig er svært at sige, men den gule fare har en repræsentant i *De uden Fædreland* -. Den gule fare blev inkarneret i den indiske fyrste Chira, der ofte søgte et mørkt sted i Jardin de Luxembourg, fordi det mindede ham om hans hjemlands skove. Han opholdt sig Paris fordi han blev sendt til Frankrig af et broderskab. Broderskabet sendte ham og mange andre til Europa, og udsendingene adlød deres ledere. Chira talte om sin hjemstavn (Indien) og sit fædreland (Asien).

I Paris mødte Joán bl.a. Josef Aponyi, Erik Holstein, nordmanden Harald Nissen og den nævnte Inder der repræsenterede Asien og den gule fare. Joán talte også med en fransk gartner, der havde boet i London og Algier. Franskmanden erkendte, at det var kønt i Luxembourgs have, men, tilføjede han, “Parkerne er dog meget dejligere i London. Ja, En

skulde være blevet i England. Dér tjente jeg det dobbelte om Ugen” (Bang, 1912, V, 278). Og han tillagde: “Men en Franskmand trives dog kun i Frankrig” (Idem). Lidt senere, talte de om palmer. Pludseligt kom gartneren med en uventet kommentar: “Man skulde nu aldrig flytte saadanne Træer fra den Jord, hvor de hører til. Alting skulde blive, hvor det hører hjemme” (Bang, 1912, V, 278). Det er en indsigt der kommer igen: Joáns mor trivedes ikke på de forbandedes ø og Gerda, pigen som han mødte i Jylland, ville heller ikke trives så langt hjemmefra. Udsagnet om palmerne var et allegorisk eller symbolsk varsel. Mennesker skulle helst undgå at flytte til et fremmed kulturområde, og de skulle begraves hvor de var født. Gartnerens udtalelser minder om Hyppolite Taines ideer angående miljø, race og tid.

Da den unge greve efter slagsmålet med Josef Aponyi flygtede fra sit bosted hos Hr. Dupierre, spurgte han Inderen hvornår han ville rejse hjem, men prinsen vidste ikke om han overhovedet ville rejse hjem, han ville tage “derhen, hvor Asien” ville sende ham. Der var tale om en slags omvendt kolonisation. Joán flyttede over til sin violinlærer – til et andet multikulturelt miljø – men læreren kunne ikke forstå hans smerte og tilskrev den deres kulturelle baggrund: “Men det er vel, fordi jeg er Franskmand og Du er [...] saa fortvivlet som en Ungarer” (Bang, 1912, V, 298). Her henvises til folkekaraktern, en mulig årsag til udenforskab. I den franske hovedstad spillede Joán moderens sange og det er en af de få skildringer med forfatterkommentar: “Det var, som kastede han dem fra sig, som en Skipper kaster Ballasten over Bord fra sin Skude” (Bang, 1912, V, 285). Erik Holsteins kommentar lød: “Du spiller nok Dansk, men Du spiller det som en Zigeuner” (Bang, 1912, V, 286). Holsteins kommentar er en vanlig stereotyp. Violinen associeres med zigeunerne og især med deres spillestil. Det paradoksale ved et dobbelt tilhørsforhold er, at man befinder sig i en uheldig og uholdbar situation ved ikke at kunne vælge ét af to mulige alternativer.

Gamle grev Ujházys venlige ord om Paris, “Frankrig er man venlig mod de Fremmede” (Bang, 1912, V, 274), var for optimistiske, og det var sønnen som blev konfronteret med følgerne. I Danmark roste den unge greve Berlin, “hvor alle Livets Døre stod aabne og Vest mødtes med Øst; og Asiens Mænd saá man og Kvinder, som kom over Atlanterhavet” (Bang, 1912, V, 492). Han indrømmede uden at sige et enkelt ord om det, at han talte om alt det, han ikke kunne lide. (Bang, 1912, V, 492)

Orientekspressen: kosmopoliternes ingenmandsland

Ifølge Poul Houe måtte man omkring århundredskiftet “kosmopolitisere sig selv og ofre sin danskhed” (Houe, 1999, 11). Bang har virkelig forsøgt at gøre det, men han kunne ikke slippe sin danskhed, til trods for, at han i sine romaner op til omkring 1900 har skildret danskhed som en “sygdom til døden” (Houe, 1999, 12). Kosmopolitismen havde dog sine skyggesider, og Bang, der følte sig hjemløs i Danmark, landet som han kendte bedst, har aldrig fundet et rigtigt og stabilt alternativ til Danmark.

Den lange scene i Orientekspressen er ikke andet end en samtale om statsborgerskabets fortrin og uheldige sider. Om Bang på noget tidspunkt har overværet en slig samtale da han rejste med toget fra den ene til den anden hovedstad, får stå hen, men han har rejst med Orientekspressen. Den 7. december 1911 skrev han til en af sine venner: “I dette Øjeblik forlader jeg Hotellet for med ‘Orient-Express’ at tage til Bukarest. Vive la joie Hongroise” (citeret efter Greene-Gantzberg, 1992, 101).

I *De uden Fædreland* - koketterede passagererne – kunstnere, en adelig dame, politikere, den tyske gesandt i Burkarest, Jean Roy fra l’Opéra, to unge rumænere og Jens Lund ... – med deres afslappede forhold til fædrelandet, men vejen hjem blev holdt åben. Der

lød alle slags tungemål. De rejsende udtalte sig på en overfladisk og letsindig måde om statsborgerskab, og det kunne de sagtens tillade sig, thi de kendte ikke til et sårende udenforskab og endnu mindre til savn. For Joán var det en smertefuld oplevelse at høre de irrelevante à propos. Kosmopoliternes ingenmandsland strakte sig ikke videre end Orientekspressens togekupéer, men de rejsende udtalte sig om den gamle og den ny verden – London (der beyndte at ligne fortiden) blev sammenlignet med New York (fremtiden).

Mødet med Jens Lund

Jens Lund placerer sig selv uden og over fællesskabet. Hans udenforskab er aktivt og tilstræbt. Han anerkender kun ét fædreland og det er hans jeg. Han er fuldkommen kongruent med sine egne mål og forventninger, og det gør livet meget enklere. Men er han virkelig sammenfaldende med den egne monolitiske, synlige identitet? Efter det sidste åndepust vil han blive begravet i Danmark. Hans udenforskab skal måske ikke tages for alvor, det kan være en maske for at gemme hans virkelige sjælelige tilstand. Om han er “dansk af sind og skind”, som man kan læse i *Sonderinger i Herman Bangs romaner* (Mortensen, 1973, 140), er svært at sige, men det kan ikke betvivles, at hans udenforskab udvikler sig indenfor en i forvejen nøje overvejede ramme. Lund befinder sig udenfor de gængse normer, og han ligner Jean Roy – en af passagererne i Orientekspressen –, der “kommer vidt omkring”, men alligevel regner med at hvile ud på Père Lachaise (Bang, 1912, V, 310), den kendte begravelsesplads i Paris. Joáns udenforskab er ikke frivilligt, og for Jens Lund, der læser *Courrier universel*, udtrykker Joáns holdning den svundne tid. Jens Lund vil ikke alt for ofte komme i tanke om fortiden. Hans pragmatiske synsmåde slår en breche i Joáns opfattelser, men han skifter alligevel ikke sin holdning. Hans higen efter et land som han med rette kan kalde fædreland bliver ikke mindre.

Rejsen til Danmark

Joán bliver violinvirtuos men i mødet med mennesker, der har en nationalitetstilhørighed, befinder han sig fortsat i udenforskab. I et forsøg på at finde sin rigtige identitet, rejser han til moderens fødeland, som mere eller mindre ser ud som det forjættede land. I begyndelsen er opholdet – opdagelsesrejsen – den rene idyl, men efter hans optræden røber tilskuernes ansigtsudtryk deres hule følelser. Kunstneren troede, at han hørte til i moderens land, og han har endda truffet Gerda, men hun er for hæmmet af sit miljø til at knytte sig til Joán. Opdagelsesrejsen bliver en kæmpeskuffelse og violinvirtuosen uden fædreland forlader den illusoriske idyl med en bitter sætning der klinger i sine øren: “Huh, hvor er dette Land et forbandet Theater” (Bang, 1912, V, 504). Det er Erik Holstein som udtaler denne dom. Han er sig hyklerien mere bevidst end Joán.

Koncertgiveren forstår, at Danmark ikke kan blive sit fædreland og han fornemmer den dybe fjendtlighed der ligger i ordene: “Tal Tysk, Hr. Greve, den gaar bedre” (Bang, 1912, V, 492). Man siger ikke ligeud, at Joán ikke vil kunne indpasse sig under danske forhold, man gør bare opmærksom på hans manglende sprogkundskab. Det synes at være en uoverkommelig barriere. Det manglende sprogkundskab gør optagelsen i det danske samfund svær, eller måske umulig. I *Realisme og Realister* hed det, at en debat eller en samtale “er umulig, hvis Parterne taler hver sit Tungemaal” (Bang, 1966, 9). Kunstneren ydmyges – han oplever passivt udenforskabet, og ved at han ikke kan blive boende i Danmark, selvom hans moder kom fra enen omkring Vejle.

Samtidigt kommer de mange intrakulturelle spændinger til udtryk: forretningsmanden vil helst udstøde Joán og Erik Holstein, og han forholder sig meget grovt overfor Holstein. Dokterægteparret udtaler sig meget kynisk: Mendelssohns kompositioner var uden tvivl den rigtige musik for folk der satte klassisk musik højest, men tilskuerne foretrak danske viser... Fabrikanten tilstår, at han har etableret sig i egnen for at undgå kravene som stilles i København. Præsten og hans hustru bliver manøvreret i rummenes udkant, og højskoleforstanderen svæver ud i populære fremstillinger som hænger sammen med højskolens blomstring i slipstrømmen af Danmarks nederlag ved Dybbøl år 1864. Der har været folk fra "baade Holland og England" på højskolen, og ti år tidligere meldte sig en "Inder [...] der havde hørt om [højskolen] helt i Indien" (Bang, 1912, V, 392). Den stolte forstander tilstår, at fremmedmaal ikke er danskernes sag. Det er folk der kommer fra femmede lande der skal tipasse sig de danske forhold. Forstanderen repræsenterer den "patentdanske forestillingsverden" (Houe, 1991, 70), og den er selvfølgelig ikke tilgængelig for Joán.

Bang synes at have haft et nag mod højskolen og grundtvigianerne. Houe gjorde opmærksom på "stanken af højskoleånden der hænger over Bangs Danmarksbillede" (Houe, 1991, 70). Det kan godt passe, thi i *Tine* findes nedsættende ord om en af Grundtvigs adepter: "Kapellanen blev staaende – borte i et stort Troens Smil. Han var Grundtvigianer og kvækkede som en Frø" (Bang, 1967, 59). Den lutherske kapellan Jespersen beskrives i mere positive ord. I scenen i købmand Johansens hus tales der for meget og om for mange udviklinger for en udenforstående, og de interkulturelle spændinger forstærkes af de (danske) intrakulturelle modsætninger. For øvrigt placerer Joán sig selv udenfor samtalen ved at have opmærksomheden udelukkende koncentreret om Gerda, der synes mindre om København end om Vejle. (Bang, 1912, V, 348) Det ydre udenforskab transformeres til indre udenforskab. Udenforskabet er aktivt men ikke tilstræbt. Ifølge Erik Holstein er Joán i begyndelsen af opholdet i Danmark "lebendig", og han selv tilskriver sin munterhed mødet med danskerne (Bang, 1912, V, 372), skønt han ikke kender de danske skik på landet. (Bang, 1912, V, 380) Pastorinde Jespersen betoner, at det er "storartet" i Danmark. Urmager Larsen definerer Danmark som "et tarveligt [...] men rart lille land" (Bang, 1912, V, 384).

Den venlige bemærkning "du kunde egentlig faa Indfødsret i Danmark" (Bang, 1912, V, 286), vakte illusoriske forventninger, og det var igen Joán selv der opdagede skyggesiden af virkeligheden. Erindringen om moderen og hendes danske baggrund var til ingen nytte. I et brev knyttede Herman Bang erindringer til skuffelser: "Thi det svundne vender aldrig tilbage – foran os altid det uvisse, bag os Erindringen, bag os Forhaabninger, der er skuffede, foran os Forhaabninger, der skal skuffes, voilà tout" (citeret efter Andersen, 1981, 20). Herman Bang vidste, at erindringer og længsler var forgæves, men i begyndelsen var Joán endnu ganske naiv. Livet i Danmark var vist storartet for velhavende danskere som til eksempel købmand Johansen. Hans datter var dog mindre selvglad. Da hun udtalte sig om det åndelige klima, betonedede hun danskernes snæversind: "Her i Landet tror jeg kun, vi har fem eller seks Meninger – – – der er ikke Plads til flere. Og alt det andet kommer der ikke Vækst i" (Bang, 1912, V, 491). Efter koncerten og samtalerne konkluderede Joán: "Hvis dette er et Fædreland, er det ikke mit" (Bang, 1912, V, 501). Hans hjemstavn var trods alt de forbandedes ø.

Udenforskabets markører

Et multikulturelt samfund bliver ikke af sig selv en *melting pot*. Det er en samlivsform, der grupperer flere kulturer der består ved siden af hinanden. Disse kulturer er ofte anledningen til

kædereaktioner eller samlivsproblemer, bl.a. udenforskab. “Med snart hundrede år på bagen har romanen fremlagt et billede af det fremmede Balkan med alle dets etniske stridigheder, og af det betrængte provinsielle Danmark med dets slet skjulte fremmedfjendtlighed” (Houe, 1999, 55). Situationen i Balkanlandene var meget kompleks: Serbien, Montenegro, Rumænien og dels Bulgarien blev først uafhængige stater i 1878. Den russisk-tyrkiske krig af 1877 endte med fredsftalten af 13. juli 1878, der formindskede det gamle Osmanniske Riges overflade.

I en svensk analyse hedder det om Joán, at han er “en dansk outsider, kanske outlaw, som ständigt är på flyktresor tvärs och kors i Europa. [...] I sak är han hemlös i ett Europa där det skapats nya välgödda nationalstater” (Cavefors, 2007). Andre essayister opfatter *De uden fædreland* - som en allegori om fremmedhedens genesis og betoner, at “sprog, identitet og nation hører sammen i en tæt enhed, der, hvis den bryder, resulterer i hjemløshed” (Storstein & Sørensen, 2004, 26). Markørerne er sprog, identitet og nation. Et sammenbrud af enheden kan være årsagen til fremmedgørelsen af både nutidens mennesker og fortidens romanfigurer. Hvordan ytrer fremmedgørelsen og det passive udenforskab sig i *De uden fædreland* -? Sprog og nationalitet hørte til kernen af Joáns udenforskab. Var han magyar eller dansker eller hverken det ene eller det andet? Da hans moder sagte klappede hans hår, sagde hun til Ane “Hvor hans Haar dog er tæt”, og Ane svarede: “Det er Ungarerhaar” (Bang, 1912, V, 226). Men drengen var ikke ungare og talte hverken ungarsk eller dansk. I samtalerne med Ane forstod han “ikke mere rigtigt, hvad [hun] talte, for han glemte Dansk nu, da Moder ikke var der” (Bang, 1912, V, 237), og hun blandede en gang imellem dansk med ungarske brokker. Hun blandede i øvrigt serbisk og ungarsk og rumænsk og ruthensk.

En af de første skildringer af det passive udenforskab gælder jødernes skæbne i Orsówa, og den svarer til hvad Bang havde oplevet i Berlin og andre steder. Om antisemitismen i Berlin skrev han: “... her træffer man helt op blandt de finest dannede, blandt de kundskabsrigeste, fanatiske Antisemiter, og desuden er denne Bevægelse populær som næppe nogen anden” (Bang, 1990, 114). I artiklen i *Aftenbladet* af 8. Januar 1896 udtalte Bang sig om forestillingen af *Jødinden i Toledo* i Deutsches Theater, og han betonedede, at det tyske publikum applauderede “stærkt og ensstemmigt paa et Sted, hvor en gammel, væmmelig Jøde b[lev] behandlet med fortjent Foragt” (Bang, 1990, 114). Antisemitismen var ikke et typisk tysk fænomen. I København angreb ugebladet *Punch* både Herman Bang – “hans utseende var [...] något semitisk” – och Peter Nansen, der havde jødiske forfædre og brødrene Georg og Edvard Brandes. Antisemitismen blomstrede og den må have haft en stærkere grobund end mange troede. (Nilsson, 1965, 12-13) Jødiske indvandrere var “i det store og hele politisk midtpunktsøgende” og ondartede følelser fik mindre lejlighed til at udfolde sig i Danmark (Bang, 1990, 109), men den tilsyneladende rivningsløse optagelse i det danske samfund skjulte en latent antisemitisme, der kom til udtryk i bl.a. *Punch* og ved begyndelsen af 1800-tallet i den litterære jødefejde 1813-1814 og jødefejden der rasede i København 1819-1820.

Omkring tyve år senere fremkom M.A. Goldschmidts roman *En Jøde* (1845) og deri skildredes Jacob Bendixens liv fra hans fødsel i 1808 som søn af en jødisk købmand til hans død som ågerkarl omkring 1840. Bendixens liv begyndte i et stereotyp jødisk købmandsmiljø og endte med en anden stereotype: den jødiske ågerkarl. Han faldt tilbage “i det traditionelt mest ringeagtede jødiske erhverv”, og da han blev begravet, “brølede folk: ‘Blodsuger! Jødesmaus!’” (Jørgensen, 1980, 155). Jacob Bendixens negative livsbillede blev skildret i klichéagtige talemåder. Romanen kan sammenfattes i de følgende ord: “I ‘En Jøde’ skildres et standssamfund eller kastesamfund med jøderne som en isoleret enklave. Den liberalistiske

frihedstanke eksisterer i det danske samfund kun som idé, men denne idé knytter Jacob sig til” (Jørgensen, 1980, 158). Bogen var et “eksempel på en kritisk realisme på dansk grund” (Jørgensen, 1980, 159), og brugen af stereotyperne forstærkede kritikken. I en samtale med Poul Møller havde Goldschmidt beklaget sig over jødernes “usikre retsstilling og fredløshed i den kristne verden” (Rohde, 1965, 636). Hans roman var et svar på spørgsmålet: “Jeg er en Jøde, hvad vil jeg blandt Eder?” (Idem). Selve spørgsmålet udtrykker jødernes udenforskab, der skyldes bl.a. modsætningerne mellem kristendommen og jødedommen.

I *De uden fædreland* - træder den politiske journalist Herman Bang tilbage, og som digter skildrer han begivenhederne i en række snapshots. “Pisk ham, Jøden”, skreg drengene i Orsówa da de så David, Simons søn (Bang, 1912, V, 248), og drengen blev sparket og fik klø. Joán hjalp ham at slippe bort, men ved et nyt besøg forstod han for første gang rigtigt, at han var endnu mere udenforstående end David. Drengene – og David – hujede af ham og kaldte ham “Prinsen uden Fædreland” (Bang, 1912, V, 250). Solidariteten var meget begrænset, og Joáns hjælp blev ikke gengældt af Simon. Joán fik prygl, og af huslæreren fik han at høre, at “Jøderne blev forbandede af Gud [...] og havde intet Fædreland” (Bang, 1912, V, 257). Skulle han sammenligne sig selv med jøderne? Herman Bang benyttede allerede 1878 i sine “Smaa breve fra Kjøbenhavn” (*Jyllands-Posten*) måske ubevidst jødestereotyper. Denne sommer gæstede en nubisk karavane Tivoli, og nubierne der beherskede nogle danske ord fik mange “Femogtyve Øre med sig til Nubien.” Efter forlydende var nubierne et “dygtigt Handelsfolk, og man har næppe Uret”, skrev Bang, “de ere rene Jøder” (citeret efter Andersen, 1981, 75). Jødeproblematikken var et europæisk, ikke et typiske ungarsk eller tysk problem. I brevet af 20. Oktober hed det: “Der er for Øjeblikket næppe Noget, der beskæftiger Almenheden i højere Grad end Jødespørgsmaalet” (citeret efter Andersen, 1981, 97). Debatten skyldtes udtalelser af et par af folkekirkens kræfter og fremkomsten af Dr. Wolfs talmudfortolkning. Nogle uger senere berettede petitjournalisten om bisperne Monrads og Martensens udsagn om jødespørgsmaalet, og han gjorde opmærksom på en bog af Karl Emil Franzos: *Die Jüden von Barnow*. En rejse til centraleuropæiske lande var ikke nødvendig for at opdage modsætningerne. I en reklame fra 1883 henvendte det danske rederi Thingvalla Linien sig til skandinaver der ville udvandre til den amerikanske multikulturelle smeltedigel med det følgende argument: ”De udenlandske, indirekte skibe er ofte overfyldte med emigranter, så der bliver en utålelig trængsel og blandt passagererne er desuden en hel mængde ildelugtende or urenlige polakker og jøder. Dag efter dag at måtte været klinet lige ind på livet af Europas mest svinske landes laveste bæreme er noget der vækker væmmelse hos skandinaverne, som hjemme ikke har haft andledning til at få begreb om, hvor dyrisk den slags mennesker lever” (Sønnichsen, 2014, 177). I 1800-talet var fordomme mod fremmede et kendt fænomen. Flertallet af landbefolkningen havde ikke rejst længere hjemmefra end til den nærmeste købstad. Da de udvandrede til Amerika hændte det, at de efter den lange rejse over Atlanten alligevel traf sammen med polske udvandrere, og bedømmelsen var lige negativ. I 1881 noterede den 25-årige Aage Hellmann i sin dagbog, at han skulle rejse videre med ”lutter italienere og polakker, rene banditter at se til”, og i en anden kommentar kaldte han italienerne ’lazaroner’ (Sønnichsen, 2015, 92).

I byen erfarede Joán, at indbyggerne havde udstødt ham: “alle de leende Menneskeansigter” stod “som en Ring om ham” (Bang, 1912, V, 269). De hujende og skrattende mennesker kunne sammenlignes med den sorte flod, der løb omkring øen. Erfaringen af at være alene blandt fremmede slap aldrig Joán. De fleste mennesker han mødte havde et fædreland, og skældsordene “Sans patrie” (Bang, 1912, V, 261) gjorde

virkelig ondt. I en konfrontation med Orsówas drenge var skrædderens søn den overlegne. Han håned øens folk. Ane og en knægt kaldtes “den gale Jomfrue og den Puklede” (Bang, 1912, V, 267). Det drejer sig om et passivt og dobbelt udenforskab: de boede på den forbandede ø, og de havde skelsættende fysiske eller psykiske karakteristika.

Det aktive udenforskab illustrerer Bang blandt andet ved at beskrive Jens Lunds adfærd og hans selvvalgte fædrelandsløshed. Lund søger identiteten ikke udenfor men indenfor sig selv. Han er sit eget fædreland og hævder, at det er “ti Sæt Lænker, som vore forfædre splejsede sammen om vor Hals og vore Fødder” (Bang, 1912, V, 327). Han ligner nogenlunde de adelige og borgerlige passagerer som Joán møder under rejsen med Orientekspressen. De er kosmopoliter, men de har ikke afskåret linjerne til deres fædreland. I toget holder Joán sig bort fra disse kosmopoliter og derved placerer han sig selv udenfor deres kreds.

At drømme om en paradisiske fortid kan også opfattes som en markør. Figurer der kontinuerligt længes efter fortiden signalerer en uformuenhed: de kan ikke leve op til de gængse vilkår og de er ikke i stand til at opnå inklusion. På den anden side findes mennesker og træer der forflyttes fra deres hjemsted eller jord og tilsyneladende kan anpasse sig, men det er en illusion: Joáns mor dør faktisk af hjemvé og palmerne skal om vinteren forflyttes til vinterhaven. De er og bliver (passiv) anderledes og tilpasser sig kun overfladisk. De nye omgivelser, de kulturelle betingelser og den egne uformuenhed forårsager skader, sygdom, ulykker og død. Hver gang der er tale om flytning skal man holde øje med konsekvenserne, der ofte er indirekte markører af modsætningsforhold og udenforskab. Fortælleren nævner ikke en eneste gang, at Joáns moder taler et af de forbandedes øs sprog, og det behøves vel ikke understrege hvor vigtigt det er at kunne tale med naboer, personale, købmænd, osv.

En lige så betydende markør er hentydningen til politiske udviklinger. Det er især ved Joáns konfrontation med den indiske student, der skiller hjemstavn fra nationalitet, at de internationale spændinger afsløres. Ved århundredskiftet var det verdenspolitiske billede præget af et system af europæiske stormagter, der havde domineret den internationale politik i det 19. århundrede. Østrig-Ungarn var i løbet af 1800-tallet trådt i skyggen af Tyskland. Landet var svagt på grund af de mange nationaliteter der udgjorde befolkningen. Som journalist gjorde Bang opmærksom på dobbeltmonarkiets etniske problemer: “der hører nogen vid og broget Sagkundskab til for at holde Rede paa Folk og Skik i dette Rige med de mange Sprog – og de mange Sind. Rutener vil skildres og ‘begribes’ saa godt som Slovaker. Med Sprog og Historie og Kultur og – Mangel paa Kultur” (Bang, 1990, 91). Enhedsfølelsen, hvis den overhovedet havde eksisteret, svækkes af “Nationalitets-Striden” (Bang, 1990, 92).

Det var i 1800-tallet at nationalstaterne begyndte at fortrænge monarkierne. De tysktalende Østrigere og magyarerne kunde næppe opretholde deres førende rolle over for polakker, tjekker, slovakker, slovenere, kroater og serbere på dobbeltmonarkiets territorium. Bang beskrev situationen således:

“Vist er det, at det gamle tyske Parti ruster sig til en sidste Kamp – man tør vel sige, det er paa den allersidste Skanse. Decentralisationens Princip faar Skyld vor alle Ulykker: for økonomisk Misère, Magttab, alt. Et stærkt Østrig, styret af tyske, i den store tyske Kulturs Gangbaand – er saa den store Redning. // Men de vil ikke tro det, alle disser Slovener, Czecher, Kroater, Ungarer, Rumæner og Italiener i dette Land” (Bang, 1990, 65).

Bang havde et klart øje for etniske og kulturelle forskelle. I “Den gyldne stad” – Prag – kunne “Slovak[k]er, polske Jøder, kroatisk Pak og Dalmater” slå sig ned og “husere i Fred” (Bang, 1912, VI, 199). Men hvor det virkelig gjaldt om at være førende, var det Tyskerne der prægede kulturlivet: “... det tyske Selskab i Prag har – som Svenskerne i Finland – en utrolig Evne til at mangfoldiggøre sig” (Bang, 1912, VI, 202). Idet de forbandedes ø, situeret i nabolandet Østrig-Ungarn, er et isoleret samfund i eller ved grænsen af dobbeltmonarkiet, er det vigtigt at beholde den politiske oversigt.

Allerede før den første verdenskrig begyndte tyngdepunkterne at forskyde. På Balkan var Rusland og Østrig-Ungarn optaget af en magtkamp. Rusland svækkedes ved i det fjerne Østen at tabe krigen mod Japan (1905), og nederlaget fik stor betydning for store dele af Asien. Omkring 30 år tidligere advarede Wilhelm Dinesen (1874) mod faren fra Rusland. “Vor Race vil blive slugt af Russerne. [...] Russerne er en hel anden Race, en asiatisk, en mongolsk; vi forstaaer dem ikke; de har et andet Tankesæt end vi; vi kan ikke komme til at forstaa dem. Det er Hunnerne, som vil vælte sig ind over os – og vi vil hjælpe dem til at kvæle os” (Bang, 1990, 15). Det drejer sig om kulturer i et modsætningsforhold, og Dinesen opdager en anden gul fare end den af den tyske kejser Wilhelm II frygtede fare omkring 20 år senere. Dinesen associerer kultur med race. Russerne har den asiatiske mentalitet (Bang, 1990, 57). Men andre steder bruges race også i etnisk forstand. En af Joáns forfædre havde slået tyrkerne og paschaen, og drengen forstod ikke rigtigt den historiske sammenhæng – det er aldrig langt til politikken i Bangs romaner –, men han hørte, at Ane opfattede øen som “Forbandelsens Land og Pestens dal” (Bang, 1912, V, 244).

Østrig-Ungarn var i konflikt med Serbien efter annekteringen af Bosnien-Herzegovina (1908) med en overvejende serbisk befolkning. Spændingerne var en af årsagerne til 1. verdenskrig. I slutningen af 1800-tallet blev også Italien rival til Østrig-Ungarn med dets aspirationer på Balkan. Ved århundredskiftet var Tyskland en stormagt i fremgang, men kejseren frygtede alligevel den gule fare. Bang skrev om Kina: “Kina er dog egenlig en østlig Magt. Et uhyre Rige – kun Rusland kan sammenlignes med det. Som Rusland kunde sende tusind Horder over Germanien, kunde Kina sende Titusinder frem over Asien – naar der var blevet slaaet Porte i denne kinesiske Mur” (Bang, 1990, 45). I 1886 blev den kinesiske Gesandt vel modtaget i Berlin – han ville dog ikke besøge Paris, måske fordi “Frankrig og Kina var gamle Uvenner. Frankrig har en Gang plyndret Peking for at udbrede Civilisationen” (Bang, 1990, 45). Som sagt var en af Bangs figurer en indisk prins, der repræsenterede den asiatiske identitet og viljen til fremgang. Bang var kritisk overfor nationalitetsprincippet, men et menneske uden nationalitetstilhørighed stod udenfor samfundet hvor det havde sit hjem.

Joán accepterede, at man ikke kunne tilhøre (have) et halvt fædreland, men han forstod ikke hvorfor mange digtere flyttede fra deres fædreland. Mange af dem boede i Frankrig eller længere sydpå. Af hvilke grunde boede de frivilligt i et land hvor man talte et andet sprog og have andre normer? Og hvorfor var Harald Nissen stolt af disse eksilnordmænd? Svaret var, at Kristiania var et “skrækkeligt Hul” (Bang, 1912, V, 280). Med dette ord afviste Harald forholdene i Kristiania men ikke kunsternes nationalfølelse. Hans fader sagde, at man lavede “bedst Kunst, naar man længes. Derfor bo’r vi, der betyder noget, alle i Udlandet” (Bang, 1912, V, 280). Norge var præsent under udlændigheden, og der var fakisk tale om et positivt udenforskab. Kunstnerne ophold sig hvor deres kunst kunne blomstre, og den multikulturelle omgivelse var ikke et uoverkommeligt problem for dem. Erik Holstein indskød, at “hver holder vel mest af sit land” (Bang, 1912, V, 281). I sammenligning med Joán burde den indiske fyrste Chira ikke vælge mellem to umulige alternativer. Hans

broderskab havde gjort valget, og udsendingenes mission var et led i en historisk udvikling. Under et møde med Joán skildrede han kolonistorenes handlinger. Multikulturelle spændinger kunne ikke undgås ved kolonisering. Prinsen sammenlignede de "hvide" med myrer. De hvide tog asiaternes marker og "paa Templernes Tærskler haanede de Asiens langmodige Gud, og [Asiaternes] Skuldre bøjede de under Aag af Jern" (Bang, 1912, V, 288). Broderskabet sendte asiatiske mænd til Europa for at bestjæle de forhenværende kolonistorer og deres slægt. (Bang, 1912, V, 288) Inderen var overbevist om at asiaterne ville sejre og det var ham ligegyldigt om han selv ville opleve sejrsglæden. Laurbærkransen ville tilfalde fædrelandet, d.v.s. det store asiatiske kollektiv. I kolonierne var udenforskab et kollektivt anliggende.

Der findes også mindre iøjnefaldende markører: tillægsord i generaliserende udsagn. I brevene til Peter Nansen er der tale om "dovne Finne-Øine" og om den svenske presse "som den mest uvidende, arrogante og selvsyge, som eksisterer i Verden" (citeret efter Nielsen, 1918, 82 og 84). Den slags adjektiver findes også i *De uden Fædreland*-. Når det drejer sig om romanens indhold, er der tale om situationer som ligner udsagn i brevene: "Her i denne Afkrog [en lille by i Finland] kæmper to Nationaliteter, to Kulturbevægelser. Det ophidser og anstrænger Mennekseens Evner" (citeret efter Nielsen, 1918, 85-86). Meget nedsættende er den følgende sammenligning: "Nu er dette Barnesprog [Finsk] – det lyder, som du ved naar man taler med Smaabørn og Hunde -, som lyder i Ørene i Butik og paa Gade" (citeret efter Nielsen, 1918, 97). Ligeartede sammenligninger kendetegner også Bangs romaner.

Nedvurderende adjektiver eller substantiver bruges også i *De uden Fædreland* -. Doktor Raabel taler nedsættende om Joán: "Der burde være Grænser [...] selv for en *Salon-Zigeuner*" (Bang, 1912, V, 486, min fremhævelse). Efter at hans fader var død, besluttede en ung løjtnant i Orsówa at forlade byen. Han ville "flygte for de Dyr, som kalder sig selv for Mennesker" (Bang, 1912, V, 271). Nedsættende ord findes ikke alene i romanen, men også i Herman Bangs breve til Peter Nansen. Om teatret i Berlin skrev han: "og troskyldig og bæstisk sidder dette Folk som har besejret Europa, og griner ad Dumheder" (citeret efter Nielsen, 1918, 167), men trods den kritiske holdning ville Bang alligevel "reussere" i Tyskland – først og fremmest i Berlin. (Nielsen, 1918, 175) Det hindrede ikke forfatteren i at vedvarende føle sig forbunden med det land "hvis Sprog jeg skriver, hvis Liv jeg har levet" (citeret efter Nielsen, 1918, 247).

Sårende ord mangler heller ikke i den her omtalte roman. Løjtnanten flygtede fra sit udenforskab, men det var af økonomiske grunde kun muligt efter faderens død. En anden nedvurderende kommentar findes i præsentationen af en lærer. Han var en "Reserveløjtnant fra Rhinprovinsen [...] og talte til Klassen som kommanderede han sin Deling" (Bang, 1912, V, 292). Den nedsættende kommentar har sin årsag i en stereotyp opfattelse af tyskhed og spejler forfatterens indignation. Men selv under den tyske besættelse i 1864 blev det stereotype billede modsagt af et vidne der ville skildre tyskernes adfærd i det tabte land. Vidnet skrev: "De mange preussiske Officerer og Soldater, som jeg kom i Forhold til, vare for en stor Del høflige og godmodige Folk, som Man godt kunde have betragtet med venlige Øjne, dersom de ikke vare komne som Fjender" (Mørk Hansen, 1865, 175).

De fleste mennesker længes hjem og hjemvé er en meget stærk markør. I Paris tænkte bogens hovedperson på staldkarlen Josef, der døde uden at kunne rejse hjem til Ungarn, hvor han ville gifte sig. Hvem skulle nu have hans penge. Tanken om de forbandedes ø var under opholdet i Paris ikke forsvunden. Den unge greve tænkte også på hans græske huslærer, der blev dræbt i Makedonien – grækernes uafhængighed krævede en frihedskrig der varede fra

1821 til 1829. Det osmanniske rige var ved at gå i opløsning, men Joáns gamle lærer døde ikke under frihedskrigen. Makedonien blev først uafhængig i begyndelsen af det 20. århundrede.

I romanens sidste del skildrer Herman Bang flere gange sønderjydernes tøvende adfærd. I Sønderjylland havde mange beboere i de blandede og “oprindeligt danske Distrikter”, på trods af sprogpatenterne af 1851, ladet sig “bruge som Redskaber for det preussisk-holstenske Aristokrati” (Mørk Hansen, 1865, 173). Fortyskningen var dog ikke noget nyt fænomen. Regeringen havde “i Aarhundreder [...], gennem Kiels Universitet og de der dannede Embedsmænd iværksat Fortydskning, som havde frembragt den indgroede Overtro, at Slesvigernes jydsk Mundart ikke var dansk, og at den sande Dannelse, selv for Danske, maatte være tydsk” (Mørk Hansen, 1865, 173).

Sårfeben fra Dybbøl var en af årsagerne til folkehøjskolens blomstring efter 1864, men forstanderens kommentarer og sønderjydernes tøvende holdning hænger sammen med udviklingen før og efter Dybbøl. “Danskhedens stilling i Sønderjylland blev for alvor truet, da det [...] i marts 1844 blev bestemt, at tysk skulle være det officielle sprog i Slesvigs stænderforsamling” (Rørdam, 1966, 51). Kampen for danskheden blev, i sammenligning med kampen for tyskhed, forstærket i 1844, da Rødding højskole modtog sin første elevflok. Romanens forstander lagde vægt på “kærligheden til fædreland[et]”, men han betonedede også, at danskerne ejede “Evnen til at mødes. Og hvis vi strides, er det dog kun Ordstrid” (Bang, 1912, V, 500). Kærligheden til fædrelandet implicerede ikke had til fjenden. Han fremhævede dog også, at man i Danmark ikke kendte “Fremmedfolks kunster. [...] Overfor hvad ikke er vort, men kun Vælskmands Sæd og Vælskmands Tale, der har vi vort gode danske Smil” (Bang, 1912, V, 500). Han talte ikke om fædrelandet men op fædrehuset: “Fædrehuset, Venner, med danske Mænd og ægte danske Kvinder – det vil vi væрге” (Bang, 1912, V, 501). Et andet sammenligner forstanderen skjaldene med gennembrudsmændene: “Vore Skjalde er heldigvis sunde. [...] Det er vel andre Sæder der udenvælts, og aandeligt er der lidet Nyt” (Bang, 1912, V, 489).

Man måtte dog ikke lukke øjnene for “det meget Smukke og Gode, som findes hos andre Nationer” (Rørdam, 1966, 53). Nederlaget i Dybbøl gjorde, at de grundtvigske højskoler blev, som Roar Skovmand har skrevet, “fæstninger for danskheden – fæstninger af en anden og mere holdbar art end Danevirke og Dybbøl” (citerret efter Rørdam, 1966, 74). “2/5 af hele Danmarks areal og 1/3 af [det danske] folketal” tabtes ved Wienerfreden i 1864 (Rørdam, 1966, 75). Forstanderens henvisninger og udsagn var alt for komplicerede for Joán, og sågar sønderjyderne følte sig mere eller mindre hjemløse i det blandede selskab.

Som mange andre familier blev Gerdas familie truffet af krigsbegivenhederne ved Dybbøl: hendes farfar døde den femtende april i skanserne. Det var et emne som man ikke gerne drøftede i købmandens hus. For Bang var tabet af Als og det egne barndomshjem mere smertefuldt end tabet af Nordslesvig. Als var helt igennem dansk, hvorimod Nordslesvig havde en blandet befolkning. En del af denne befolkning – som til eksempel maleren Emil Nolde – opfattede sig selv som tysker. Han blev født tre år efter det danske nederlag ved Dybbøl og voksede op i nærheden af den nuværende dansk-tyske grænse. En del nabogårde og flækker havde danske navne som Skorhuus, Blommersgaard, Lüdersholm og Grøngaard. I grænselandet brugte man en blanding af to slags dansk (rigssproget og sønderjysk) og to slags tysk (højtysk og plattysk), og friserne talte et femte sprog: frisisk. (Nolde, 2002, 41) Noldes familie rettede blikket mod den tyske kulturverden; ved fester sang faderen “Die Wacht am Rhein”, med ordene “Zum Rhein, zum Rhein, zum deutschen Rhein”, og/eller “Schleswig-

Holstein meeresumschlungen” (Nolde, 2002, 12). Det er ikke svært at forstå, at Dybbøl blev et dansk og tysk nationalt symbol, men “i tysk perspektiv er Dybbøl et noget andet begreb” end den danske fortolkning af kamppladsen som “et symbol på dansk udholdenhed og troskab” (Adriansen, 1992, 285).

Intrakulturelle forskelle som uligheden mellem Gerda og hendes bror – faderen bestemmer over datterens fremtid alt imens hendes bror er rejst hjemfra – betyder, at et kærlighedsforhold mellem Gerda og Joán er umuligt. For Gerda betyder det, at den intrakulturelle forskel mellem hende og broderen vil lægges sammen med de interkulturelle forskelle mellem hende og Joán, der ved mødet med Gerda tænker på moderens blide væsen. Fremmedhed og udenforskab bliver synlige i kærlighedsforhold. I *Sonderinger i Herman Bangs romaner* hævdes, at det “først og fremmest er i kærlighed og det erotiske, at menneskets fremmedhed over for sig selv og det andet menneske afsløres, kærlighedsforholdet er det makroskopiske i mikroskopisk udgave” (Mortensen, 1973, 43). Det gælder både Joán Ujházys og Erik Holsteins kærlighedsdrama. Kærlighed var ingen eksportartikel: Holsteins kone flyttede tilbage til familien og Joán kunne ikke rejse hjem til de forbandedes ø med Gerda. Hun ville gerne rejse lidt, “se bjergene og Ungarn” (Bang, 1912, V, 393), men da hun besøgte Fredericia, blev hun borte i “den Smule Strimmel” og da hun blev fundet, “rystede hun af Befippelse” (Bang, 1912, V, 394). Gerdas søster, Emilie, var rejst og havde taget sig “af Dage”, fordi hun ville men ikke kunne studere videre. Man gik ud fra, at hun i modsætning til mænd ikke ville kunne rumme studiet (Bang, 1912, V, 445). Fortælleren viser mange andre intrakulturelle forskelle.

En anden kraft der bidrager til at fremkalde udenforskab er det religiøse tilhørsforhold. Om det østrigsk-ungarske dobbeltmonarki meddeler Bang, at der fandtes “mange ‘Kirker’ i dette Land, hvor mod Øst ‘Czaren’ er de ‘Troendes’ Øverste og i Syden Moskéeer er Gudhuse for de ‘Retroende’” (Bang, 1990, 91-92). Udenforskabet af jøderne var i disse egne hævet over enhver diskussion. Det fremgår bl.a. af staldkarlens svar på Joáns spørgsmål om hvorfor man ikke hilser bissekræmmeren Simon fra Orsówa.

Fortællemåden og fortælleteknikken

I *Realisme og Realister* formulerede Herman Bang sin poetik som en maksime: “Forfatterne lader tale, de taler ikke [...] Livs fakta ere mere overtalende end private Udtaleser” (Bang, 1966, 16). Da han skrev sine romaner må han mange gange have tænkt som en dramaturg. I teatret viser man et handlingsforløb, og begrebet at vise er en central tanke i Bangs romanpoetik. Om Ibsen skrev han, at nordmandens nyeste drama altid afdækkede egoisten, og “han gik kun bort efter have vist os hans sande Ansigt. [...] ‘Et Dukkehjem’ viser os Egoisten som Ægtemand” (Bang, 1966, 209). Om Jonas Lie skrev han, at nordmanden aldrig fortalte noget, men altid “viste” det (citeret efter Jensen, 1977, 93). Bang ytrede i øvrigt “tvivl om repræsentations mulighed og gyldighed når emnet er det fremmede” (Houe, 1999, 121). Konsekvensen er, at det for Joán må have været umuligt at komme frem til et gyldigt Danmarksbillede.

De bangske romaner kan sammenlignes med handlingspsykologiske protokoller. Handlinger og replikskifter er kendetegnende for Bangs romaner, og romanernes figurer karakteriserer hinanden og sig selv under handlingsforløbet. I stedet for sammenligningen med handlingspsykologiske protokoller kan man bruge det lignende begreb “behavioristisk berettende form”, som blev benyttet i en analyse af Poul Møllers *En dansk students eventyr*

(Jørgensen, 1980, 88). I forordet til *Tine* skrev Bang selv: “Jeg sér mine Personer kun Billede efter Billede og kun i Situation efter Situation hører jeg dem tale” (Citeret efter Mortensen, 1973, 86). I *Realisme og Realister* definerede han en realistisk roman som en “Samling Billeder, løsrevne Blade af den menneskelige Sjæls store Bog” (Bang, 1966, 16). I en artikel om dramaturgisk teknik hed det, at de omtalte forfattere manglede et “klart scenisk Blik” (Bang, 1966, 185). Der var ikke langt fra et drama til den moderne roman, der var ved at opsluge alt, og derfor måtte forfatteren “kunne alt” og derudover være dramaturg. “Hans Samtaler maa paa samme Tid have Scenens Kraft of Livets Sandhed” (Bang, 1966, 38).

I fortalen til *Ludvigsbakke* (1896) skrev Bang: “Er ikke det et af Digterens Maal: at gengive deres Klage Ord, som aldrig klagede” (Bang, 1912, IV, 171). For at gengive klagerne måtte romanfigurerne tale, endelig sige de ord som blev holdt igen under vanskelige vilkår der satte éns kræfter og tålmodighed på prøve. I *De uden Fædreland* - er købmandens datter en af figurerne der aldrig klagede. For at vise det, har fortælleren brugt både bagudsyn og medsyn og han har gestaltet Gerda overvejende udefra. Bruget af bagudsyn hænger sammen med subjettets struktur: i beretningen skifter fortælleren fremad og tilbage. At vise problemforhold er mere overbevisende end at beskrive dem. Ved at vise modsætningerne og figurerens adfærd overlader fortælleren interpretationen til læseren. Det er læseren som opdager udenforsket og derved nærmer han sig den reale kronologi og fablen. Fortælleren undgår uklare og retarderende fortællerkommentarer.

En forfatter præsenterer romanfigurerne ved hjælp af en række situationer som læseren lærer at kende udefra. Bang havde “for Vane at indføre sine Personer talende og karakterisere dem gennem en Replik” (Rindom, 1930, 10). Figurerne handler og taler næsten altid uden fortællerkommentar eller forfatterrefleksioner, men deres handling og ord er ikke tilfældige. Forfatterens refleksioner spejles i handlingen og talen, han har valgt netop de scener og de samtaler der afdækker romanens stof. Kommentaren er indirekte, idet forfatteren har valgt både scenerne som skal vises og handlingerne som ikke dukker frem i romanen. “Bang søger at nærme romanen til dramaet” (Jensen, 1977, 96). I lighed med psykologen skal læseren analysere handlingsforløbet og selv drage konklusioner. Læseren bliver ikke hjulpet af en autoritativ forfatter der tilføjer information. Denne information er i øvrigt ikke altid kendt af romanens figurer. Men læseren kan, hvis det er nødvendigt, slå forudgående sider op. Når en læser konkluderer, at en eller flere scener afslører udenforsket og kulturelle modsætninger, forholder han (hun) sig mere eller mindre som romanfigurerne: han interpreterer et handlingsforløb. Det er slutteligt de hyppigt forekommende handlinger og frekvent brugte ord som fungerer som markører der røber udenforsket og spændingerne. Gentagelsen af motiver og holdninger var kendetegnende for Bangs romaner på forfatterskabsniveauet, selvom gentagelsen mange gange er mindre iøjnefaldende dersom den blev anvendt i en ny situation.

Tolkningen er dog afhængig af læserens – og eventuelt romanfigurerens – erfaringer og forventninger, der fungerer som sammenligningsgrundlag. Læseren bliver ikke konfronteret med den objektive virkelighed men med et temmeligt begrænset udsnit af de mange fænomener som romanernes figurer skal holde øje med. Udsnittet er resultatet af forfatterens klip. Han beskæftiger sig med billedernes montage, og udelader at udtale sig om billederne, der, tilsammen med dialogerne eller udsagn, indgår i en større meningsfuld sammenhæng. I en replik til Erik Skram skrev Bang: “Kun den i Handlen omsatte Tanke tror Impressionisten, at hans Erkendelse magter at følge.” Han tilføjer, at impressionisten “skyr al direkte Udredning og viser os kun Menneskenes Følelser i en Række af Spejle, - deres Gerninger”

(citeret efter Jensen, 1977, 93-94). Bang gjorde alt han kunne for at få “hvert enkelt Indtryk klart og nøje og karakterfuldt”, og han glemte ofte helheden. (Nielsen, 1918, 225) Han var overbevist om, at en tids kendemærker kunne forfølges til de mindste ting, og han betegnede *Stuk* som en “Scenerække” (citeret efter Nielsen, 1918, 259-263). Ved sceniske præsentationer bruger en forfatter mindre frekvent indirekte tale og dækket direkte tale end direkte tale.

Ved at vise Joáns adfærd og citere hans udtalelser, overvejende i direkte tale, har Herman Bang overladt interpretationen til læseren. Udenforskab og kulturelle modsætninger er både historiske fænomener og konceptuelle rammer, der fremhæves og opdages ved hjælp af de omtalte markører. Man må dog ikke glemme, at udenforskab ikke altid skyldes kulturelle modsætninger. Udenforskab kan også blive sat i gang af psykologiske eller fysiske faktorer. Udenforskab er slet og ret menneskets eksistentielle grundlag og modsætningerne forstærker det. Individet er altid begrænset af sig selv og til alle sider afgrænset af den andre. Erfaringen af det fuldkomne samvær overskygges altid af bevidstheden om det langt mere frekvente udenforskab.

Litteraturfortegnelse

Adriansen, I. (1992). *Dybbøl – et dansk og tysk nationalt symbol*. Sønderborg: Museet på Sønderborg Slot. (Særtryk fra Sønderjyske Årbøger)

Andersen, H. (1981). *Herman Bangs første journalistik*. [Århus]: Centrum, Jyllands-Postens Forlag.

Bang, H. (1880). *Kritiske Studier og Udkast*. Kjøbenhavn: J.H. Schubothes Boghandel.

Bang, H. (1881). *Herhjemme og derude*. Kjøbenhavn: J.H. Schubothes Boghandel.

Bang, H. (1892). *Rundt i Norge: Skildringer og Billeder*. Kristiania: H. Aschehoug.

Bang, H. (1912). *Værker i Mindeudgave I-VI*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

Bang, H. (1966). *Realisme og Realister*. Kjøbenhavn: Gyldendals Uglebøger.

Bang, H. (1967). *Tine*. Kjøbenhavn: Gyldendals Bogkub.

Bang, H. (1990). *Udenrigspolitisk journalistik*. Kjøbenhavn: Gyldendals Kulturbibliotek (Udgivet af Viviane Greene-Gantzberg).

Behschnitt, W. & Nilsson, M. (2013). “Multicultural Literatures” in a Comparative Perspective. In W. Behschnitt, S. de Mul & L. Minnaard (Eds), *Literature, Language, and Multiculturalism in Scandinavia and the Low Countries (1-15)*. Amsterdam & New York: Rodopi.

Cavefors, B.I. (2007). *Herman Bang och bögens relationer till litteratur och konst*. Kulturen, 8 februari 2007 (<http://tidningenkulturen.se>).

Greene-Gantzberg, V. (1992). *Herman Bang og det fremmede*. København: Gyldendal.

Houe, P. (1999). *Menneskelinien – mellem Johannes V. Jensen og Herman Bang*. København: C.A. Reitzels Forlag.

Jensen A.E. (1977). Lidt om den autoritative forfatter. In M. Gerlach-Nielsen, H. Hertel & M. Nøjgaard (Eds.), *Romanteori og romananalyse* (93-105). Odense, Universitetsforlag.

Jørgensen, J. (1906). *Essays*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

Jørgensen, J. (1912). *Det tabte Land*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

Jørgensen, J. Chr. (1980). *Den sande kunst. Studier i dansk 1800-tals realisme*. København: Borgen.

Leonard, P. (2013). Bland multilingual Aspects in the Literary Writing of Translingual Authors in Sweden. In W. Behschnitt, S. de Mul & L. Minnaard (Eds.), *Literature, Language, and Multiculturalism in Scandinavia and the Low Countries (149-174)*. Amsterdam & New York: Rodopi.

Mogren, J. (1957). *Herman Bangs Haabløse Slægter*. Lund: C.W.K. Gleerup.

Mortensen, K.P. (1973). *Sonderinger i Herman Bangs romaner*. København: Vintens Forlag.

Mørk Hansen, M. (1865). *Slesvigske Tilstande og Stemninger under den tydske Besættelse 1864*. Kjøbenhavn: C.A. Reitzels Forlag.

Nansen, P. (1918). *Indledning*. In L. Nielsen, *Herman Bangs Vandreaar fortalt i breve til Peter Nansen (7-46)*. København: Henrik Koppels Forlag.

Nielsen, L. (1918). *Herman Bangs Vandreaar fortalt i breve til Peter Nansen*. København: Henrik Koppels Forlag.

Nilsson, T. (1965). *Impressionisten Herman Bang. Studier i Herman Bangs författarskap till och med Tine*. Stockholm: P.A. Nordstedt & Söners Förlag.

Nolde, E. (2002). *Das eigene Leben. Die Zeit der Jugend 1867-1902*. Köln: DuMont Literatur und Kunstverlag.

Rindom, H. (1930). *Indledning*. In *Herman Bang i Udvalg (5-16)*. København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag.

Rohde, P. (1965). Jeg er en Jøde. In P.H. Traustedt (Ed). *Dansk Litteraturhistorie*, Bind 2 (636-638). København: Politikens Forlag.

Rørdom, T. (1966). *Folkehøjskolen*. København: Det danske Selskab.

Stangerup, H. (1966). Herman Bang. In H. Stangerup & F.J. Billeskov Jansen (red.). *Dansk litteraturhistorie*, Bind 3 (226-267). København: Politikens Forlag.

Storstein, E. & P.E. Sørensen (2004). "Det er Gemenheden, der sidder i Sufflørkassen" Nogle bemærkninger om Herman Bangs europæiske forfatterskab og De uden Fædreland, *Passage*, 50, 25-29.

Sønnischsen, O. (2014). *Rejsen til Amerika 1. Drømmen om et nyt liv*. København: Gyldendal.

Sønnischsen, O. (2015). *Rejsen til Amerika 2. Jagten på lykken*. København: Gyldendal.